

לילך רוזנברג-פרידמן. **ציונות מבטן ומלידה - הילודה ביישוב ובמדינת ישראל בראשיתה: מניעתה ועידודה, 1918-1960.** מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות. 2023. 289 עמודים

טליה דיסקין*

בשלהי דצמבר 1943 פורסמה בעיתון הצופה כתבה שעסקה במשפט ציבורי שהתקיים בתל אביב של פלשתינה-א"י על "בעיית הילודה" ביישוב (הצופה, 1943). משפטים ציבוריים היו אז חלק בלתי נפרד מהתרבות העברית בארץ ישראל. הם עוצבו כטקסים בעלי אופי חינוכי ובידורי כאחד, והשתתפו בהם שחקנים, אישי ציבור ובעלי מקצוע, גם משפטנים. אופיים המבויים למחצה נסמך על היסוד התיאטרוני-פרפורמטיבי של המשפט והיה דומיננטי, אך ייחודם נגזר משאלות מוסריות וערכיות שעלו מהם ונקשרו בבניין האומה והמדינה שבדרך.

את המשפט הספציפי האמור יזמה הוועדה לבעיות הילודה שליד הוועד הלאומי – גוף מיוחד שהוקם לצורך בירור התופעה של מיעוט בהולדת ילדים בקרב נשות ארץ ישראל. על ספסל הנאשמים ישב זוג נשוי, אך למעשה, האישה שמיאנה ללדת ילד (נוסף על זה שכבר היה לה) הייתה זו שאלה כוון כתב האישום, ועליה הגן סנגור, תפקיד שאליו לוהק ד"ר יוסף מאיר. מאיר היה ממעצביה הבולטים של הרפואה הציבורית בישראל ומנהל קופת חולים של ההסתדרות הכללית באותו זמן. הוא ניסה לשכנע את השופטים בצידיקים למיעוט בילודה: הוסיפיליזציה בלתי מספקת, תנאי שיכון רעים ומצב כלכלי קשה באופן כללי. ייתכן שבחירתו לתפקיד נבעה גם מזיהויו עם עמדתו כלפי כינון של משפחות גדולות – כתביו בני הזמן אימצו גישה מחמירה יחסית לגבי הולדת ילדים וציוד בהולדה מבוקרת; הוא העדיף "איכות" על פני כמות. בכתיבתו תמך בעמידה בתנאי אאוגניקה לטובת חיזוק הגזע היהודי וכינון האומה, ובדבריו ניכרה השפעתן של מגמות דומות בארצות הברית ובאירופה, שהתבססו על סיווג גזעי.¹ הקטגוריה במשפט הייתה ד"ר טובה ברמן, רופאה בולטת באותה התקופה, שב-1932 מונתה לראשות המחלקה לרפואה מונעת במרכז קופת החולים. במהלך השנים הייתה ברמן אמונה על רפואת הילדים בקופה

* ד"ר טליה דיסקין, מרכז מינרבה לשלטון החוק במצבי קיצון, אוניברסיטת חיפה
1 וראו למשל את דבריו של מאיר כפי שהופיעו בחוברות האם והילד משנת 1934 ואיתנים משנת 1952, על הצורך לברר בטרם הנישואין את ההיסטוריה הרפואית המשפחתית של הצדדים המיועדים, על הנחיצות לאסור הולדה ואף לכפות הפלה במקרים מסוימים, למשל בהקשרים של מחלות תורשתיות, ועוד (כמתואר אצל סטורליס, 2003). מכל מקום, מובן שרמת התערבותה של החברה היהודית ביישוב ובמדינת ישראל בענייני הילודה לא עלתה בשום פנים ואופן לכדי פעולות שביצעו הנאצים כמו התעללות בעוברים והשמדת ילדים (יהודים ואחרים), ומן הצד השני של אותו המטבע – לא השתוותה לתוכנית Der Lebensborn, "מעין החיים", שבמסגרתה שוכנו נשים אריות בבתי מנוחה על מנת ללדת לאנשי אס.אס ילדים, "הטהורים שבבני הגזע", כפי שכתב עליהם אמיר גוטפריינד בנימה סרקסטית בספרו שואה שלנו (2000, עמ' 424).

ועל שירותי טיפת חלב, הכניסה את הרפואה לבתי הספר ועמדה בראש ועדות לתכנון המשפחה, שעסקו בהיבטים של רווחה גם ביחס לילודה.² לפי הדיווח על המשפט, ברמן הציגה בפני השופטים את מצב הילודה המועטה כבעיה לאומית חמורה, העומדת בקו אחד עם בעיות של עלייה והתיישבות. ברקע עמד מן הסתם גם חורבן יהדות אירופה בשואה הנוראה המשתוללת, שעליה נודע ביישוב זה מכבר.

ציונות מבטן ומלידה מאת לילך רוזנברג-פרידמן, שהוא עיבוד מורחב מאנגלית של ספרה *Birthrate Policies in Zion* (Rosenberg-Friedman, 2017), מסיט את המבט מן הילדים עצמם, אלה שכבר נולדו, ועוסק בשיח הציבורי על הולדת ילדים – עידודה ומניעתה – בימי המנדט הבריטי ובעשוריה הראשונים של המדינה. חרף העמדתה של סוגיית מיעוט הילדות למשפט פומבי ב־1943, הבחירה בה למחקר היא בבחינת ירידה אל נבכי נושא חבוי ושוכן מעמקים, שכן הפלות יוזמות מלאכותיות ומניעת ילודה היו בבחינת טאבו מעל פני השטח, לעומת ההולדה והשבחת הדורות הבאים. האחרונות נחשבו ל"ציפור נפשו של היישוב", כפי שגם כותבת המחברת. בכך היא מתכוונת לדבר חשוב, שבבואתו ההפוכה – ההפלה היוזמה – הייתה סמויה מן העין, פרטית ואינטימית: כלפי חוץ וברובד העליון נראה כי האימהות היא שנישאה על נס, ולפחות שהמצב של היעדר ילדים לא היה בגדר נורמה שלטת. כך נכתב למשל על הנרייטה סאלד לרגל היבחרה לאספה הציונית בטקסט שפורסם בעיתון הנשים *האשה* בשנת 1928:

היו ימים, שידידיה של גב' סאלד, למרות כל הערך שנתנו לפעולתה הפומבית הצטערו על כך, שאשה זו, המחוונת בסגולות אמהיות נאצלות כ"כ, נטלה עליה שלא ללדת בנים ושתהא משוללת חוג פעולה בשביל כשרונותיה החנוכיים בתוך ביתה היא. אך המה מצאו להם נחמה ברעיון, כי [כך] אפשר היה לה לגב' סאלד להעשות אם רוחנית לדור שלם של בנות וגם של בנים, דור אשר יקום עכשיו למען האציל לה ברכתו. (דבריה של לוטה לוינסון בשנת תרפ"ח, בתוך דיסקין, 2011, עמ' 80)

הסגולות האימהיות שיוחסו אז לנשים עלו בקנה אחד, כמובן, עם הולדת ילדים במסגרת של משפחה, ובמובן זה, כפי שנרמזו בטקסט, האהדה שסאלד זכתה לה בהקשר זה הייתה בבחינת היוצא מן הכלל המעיד על הכלל. אלא שהמחקר המתואר בספר מראה שלמרות זאת, בעבר נהגו בארץ הפלות מלאכותיות בקנה מידה גדול. הספר מתאר את התופעה

2 יצוין כי המשפט כלל יותר גברים מנשים: אב בית הדין היה צדקיהו הרכבי, עסקן ציבורי ומשפטן ששימש כרשם בית הדין המחוזי בתל אביב, ושני השופטים הנוספים ומרבית העדים המומחים בו היו גברים. עם זאת, השתתפותה של ברמן במשפט הייתה משמעותית; רוזנברג-פרידמן מפנה למסמכים שברמן הכינה לקראתו ומצביעים על מרכזיותה בו. האכסנייה, עיתון הצופה, מעידה על כך שהנושא טרד את המגזר הציוני־דתי בעקבות עמדותיו לגבי קיום מצוות "פרו ורבו" (באותו עמוד הופיעה כתבה שכותרתה "טהרת המשפחה"). עם זאת, טקסטים דומים ואף דיווחים על משפטים נוספים ברוח זו הופיעו גם בעיתונים אחרים, למשל בדבר, ודי להזכיר את עמדותיו של דוד בן־גוריון ביחס לעידוד הילודה. לגיתוח של "תסריט" ההכנות לקראת המשפט בספר ראו עמ' 213–208.

ועומד על הכוחות הלאומיים והפרטיים שפעלו סביב הסוגייה היומיומית; סוקר את הקשרים שלה עם הנעשה בעולם – התפיסות והמצב בפועל בארצות המוצא של המהגרים לארץ ישראל ובקרבת יהודים בתפוצות; מציג היבטים חברתיים, מעמדיים ועדתיים ואת השפעתם של מפגשים בין תרבויות; וכמובן, דן בסיבות המגדריות למניעת ילודה ובהשלכותיהן על רקע תהפוכות ההיסטוריה ועיצוב זהותו המתהווה של היישוב, שראה עצמו מתקדם לקראת מדינה. את כל אלה הוא עושה באופן מיטבי; מלאכת ליקוט המקורות בעבור המחקר והצגתה, בין השאר גם בטבלאות סטטיסטיות (שחלקן עובדו בידי ארתור רופין, הסטטיסטיקאי אבי ההתיישבות ומנהל המשרד הארצישראלי, והדמוגרף הנודע רוברטו בקי), הן מאירות עיניים. ההתייחסות המקיפה לנושאי המגדר וההגירה ולאורחות חיים שונים (בעיר, בקיבוץ ובמקומות אחרים) ממוסמכת ונשענת על חומרים מקוריים מרתקים וגם על המחקר הקיים (למשל על עבודות שכתבו מרגלית שילה, דבורה ברנשטיין, אביבה חלמיש, גור אלרואי, דפנה הירש, תמי רזי ואחרים). אך עיקר תרומתו של הספר טמונה בהנכחת הממד החסר – ה"אין" כ"יש" – ובכך שהוא מספק נקודת מבט פנורמית שנעדרה מן הכתיבה המחקרית על הנושא עד כה.

כפי שאפשר לדמיין, סוגיית ההפלות המלאכותיות נשאה עימה מתחים שמשכו את החבל (או שמא, את חבלי הלידה...) לכיוונים מנוגדים: כמות מול "איכות" – שאיפה למספר ילדים גבוה ברוח המסורת היהודית, מול רמת ילודה שתספק דור מכבים שיוכל לבניין האומה ויבסס חברה מודרנית שהגבלת הילודה היא ממאפיניה; הכברה בילדים כאינטרס לאומי – אך גם הישרדות כלכלית של משקי הבית הפרטיים. בנושא היו מעורבים גורמים סוציולוגיים, פוליטיים ופרופסיונליים, והוא הושפע מהצורך ומהרצון של נשים לצאת לעבוד אך גם להגשים עצמן במרחב הפרטי, קרי בבית; ממגמות היסטוריות כדוגמת תפיסות רפואיות כמו האדרת ההיגינה והאאוגניקה, כאמור; ומתהפוכות הזמן, כמו המאורעות, המלחמה, וכמובן – השואה. פרק הזמן הלא קצר שנבחר לדין בספר היה אף הוא תקופה מורכבת שידעה עליות ומורדות, תנועות פיתול אך גם שברים רבים, והשתקפה בשיח הער שהתחולל סביב נושא ההורות לילדים, שהמחקר בעניינו נבט כבר במחקרה החלוצי של שחלב סטור-ליס ז"ל במסגרת עבודת המוסמך שכתבה באוניברסיטת תל אביב ב-1998. רוזנברג-פרידמן מתרכזת בענייני ילודה וצוללת באומץ אל סוגיית ההפלות, הנפוצה גם היום, בעידן שלאחר שלילת הזכות לפרטיות עם ביטול פסק הדין Roe vs. Wade בארצות הברית (שבעבר התיר בחירת נשים בהפלה בשלבים מסוימים),³ ועל רקע של יוזמות בנושא גם בישראל.

המשפט המבויש שנערך בתל אביב היה אחת מן הדרכים להעלות את המודעות לסוגיה, אבל הוא גם מזכיר עד כמה חלקו של המשפט עצמו בתחום ההולדה ומניעתה בכלל היה משמעותי הן בקרב אומות העולם לאחר מפנה המאה, כנסקר בספר, הן בסעיפים 175-177 לפקודת החוק הפלילי, 1936 ובנגזרות קודמות שלו, שאסרו על הפלות יוזמות (אם כי

3 בארצות הברית סוגיית ההפלות מדוברת מימים ימימה וגם בעשורים האחרונים, כפי שאפשר להיווכח גם ביצירות פופולריות, למשל בספר (ובסרט) תקנות בית השיכר (*The Cider House Rules*, 1985), בסרט ריקוד מושחת (*Dirty Dancing*, 1987) וכן בפרק "The Couch" מתוך הסדרה סינפלד (1994).

בתי המשפט הרחיבו את פרשנותם ואפשרו הפלות במקרים מסוימים כגון שמירה על בריאות היולדת, ופיתחו מנגנוני מיסוד, ניטור ופיקוח). הנושא לגווניו עלה לדיון גם בדיוני חקיקה בכנסת, בין השאר בהקשר של חוקים כחוק שירות ביטחון, חוק עבודת נשים, חוק גיל הנישואין, חוק שיפוט בתי דין רבניים ועוד, הזוכים להתייחסויות בספר (הדין הישראלי בנוגע להפלות עצמן מוסדר כיום בחוק העונשין ובתקנות העונשין [הפסקת היריון]). המשפט גם מכניס לדיון סוגיות בפרקטיקות של רווחה ותגמולים, שהתעמקות בהן נכרכת בשאלות הנוגעות להקצאת משאבים: למי הם מוקצים והיכן, כאקט מניעתי או בדיעבד, ועוד.

נושא המגדר תופס כאמור גם הוא חלק ניכר מהדיון בספר. למשל, על רקען של עמדות שמרניות, ראוי לציין כי הספר מנכיח גם נשות רפואה (ברמן, אבל גם אחרות) ואת עמדותיהן השונות באשר לסוגיה; פרופסיונליזציה של נשים ופמיניזם היו גם הם חלק מן הסיפור בתקופה הנסקרת (שילה, 2020). מצד אחר (ומשלים), המחקר משמיע את קולן של נשים שחוו מציאות קשה בהקשר של הולדה – למשל החלוצה הניה פקלמן, שספר זיכרונותיה משמש עדות לקשייה של פועלת שנאנסה ונכנסה בעקבות כך להיריון (פקלמן, 1935/2007), וגם נשים שלא ויתרו על פרי בטןן וראויות אף הן לציין, בבחינת נקודה מרתקת שהמחקר מתייחס אליה ואף מעניק בהקשרה תקווה. דוגמה לכך הם דבריה של ניצולת השואה אדית אווה אגר שזיכרונותיה מצוטטים בספר, על דבקוּתה בעובר שברחמה בחיים שאחרי אושוויץ, וכך, מבחינתה, בחיים עצמם:

באושוויץ לא קיבלנו וסת [...] אבל עכשיו גופי, הגוף שהיה מורעב ומצומק ועל סף מוות, מאכלס חיים חדשים [...]. אני מצפה שהרופא שלי [...] יברך אותי. אבל במקום זאת הוא מטיף לי מוסר. "את לא חזקה מספיק" הוא אומר לי. הוא דוחק בי לקבוע תאריך להפלה, ובקרוב. אני מסרבת. אני רצה הבייתה בדמעות. הוא בא בעקבותיי [...] "גברת אגר, את תמותי אם תלדי את הילד הזה" הוא אומר. "את רזה מדי. חלשה מדי". אני מישירה אליו מבט. "דוקטור, אני עומדת להביא לעולם ילד" אני אומרת [...]. אחיותיי מניחות את כפות ידיהן על בטני. החיים החדשים האלה שבתוכי שייכים לכולנו. הם ההתחלה החדשה שלנו. פיסה מהורינו, ומסבינו, שתמשך קדימה, בעתיד. (מצוטט אצל רוזנברג-פרידמן, עמ' 133)

כפי שכותבת רוזנברג-פרידמן, ניצולי השואה לא הולידו ילדים רבים – אחד או שניים לכל היותר. מוראות המלחמה שהותירו חותמם על השורדים והצורך להשתקם מכל הבחינות, רגשית וכלכלית, הובילו למיעוט לידות בקרבם. כיום, כפי שהיא כותבת, הנתונים מצביעים על גידול במספר הילדים מצד אחד, ומצד אחר על מגמה של פיחות בילודה, המתבטאת בבחירה בחיים ללא ילדים, שמקורה למשל בצמיחת מעמד הפרט, בפתיחות כלפי זהויות מיניות מגוונות וגם בהשפעות סביבתיות, שאף להן יש בוודאי סיבות היסטוריות והסתעפויות מרתקות בזיקה לנושא ההולדה וויסותה. כל אלה הם נושאים למחקרים חדשים. @לילך רוזנברג-פרידמן, לטיפולך.

מאלבום התמונות הפרטי:
משפחה קטנה לדוגמה, אחת מני רבות –
סבתי צילה סביצקי וסבי מיטיה ששרדו
את השואה, ואמי אביבה, בתם, במחנה
העקורים בסביבת גרולייסקו שבאיטליה,
בדרכם לארץ ישראל, 1946

רשימת מקורות

- גוטפרוינד, אמיר. (2000). שואה שלנו. כנרת זמורה דביר.
דיסקין, טליה. (2011). לא עיתון נשים "רגיל": דגם האישה האזרחית בעקבות הירחון הארצישראלי "האשה" וסוכנותיו, 1926-1929. ישראל, 18-19, 65-98.
הצופה. (1943, 26 בדצמבר). משפט ציבורי על בעיות הילודה. הצופה, 3.
סטולר-ליס, שחלב. (2003). כך אגדל תינוק ציוני: הבניית התינוק והאם הארץ-ישראלים באמצעות ספרי הדרכה להורים. עיונים בתקומת ישראל, 13, 277-293.
פקלמן, הניה. (2007). חיי פועלת בארץ. דביר. במקור פורסם ב-1935
שילה, מרגלית. (2020). נשים בונות אומה: הפרופסיונליות העבריות 1918-1948. כרמל.
Rosenberg-Friedman, Lilach. (2017). *Birthrate politics in Zion: Judaism, nationalism, and modernity under the British mandate*. Indiana University Press.